

УДК 338.45:005.342(477)
DOI: <https://doi.org/10.32847/business-navigator.70-8>

Водяник Р.В.
аспірант

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля

Vodyanyk Roman
Postgraduate Student

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University

РОЛЬ ЕКОНОМІЧНОГО РИЗИКУ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ЯК ВІДКРИТОЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Водяник Р.В. Роль економічного ризику у контексті розвитку промислового підприємства як відкритої соціально-економічної системи. Доведено, що поняття економічного розвитку, стійкості та ризику є категоріями, що мають складний, багаторівневий та суперечливий зміст. З'ясовано, що реалізація стратегій розвитку, особливо інноваційних, супроводжується підвищеним ризиком, причому як їх успішність, так і надійність оцінок ефективності можлива тільки при впровадженні систем управління з урахуванням факторів ризику. Визначено, що між рівнем розвитку продуктивних сил у суспільстві та конкретним смисловим наповненням категорії «ризик», «стійкість» та «розвиток» існує тісна залежність. Ризик виступає спонукачем до нововведень, виконуючи конструктивну (інноваційну функцію), виступаючи двигуном економічного розвитку. Розглянуто значення середовища для розвитку підприємства відповідно до синергетичного підходу. Досліджено найістотніші джерела розвитку у вигляді протиріч при розгляді підприємства як системи, та визначено їх особливості.

Ключові слова: економічний ризик, стійкість, розвиток, підприємство, діяльність

Vodyanyk Roman. The role of economic risk in the context of the development of an industrial enterprise as an open socio-economic system. The analysis of macro- and microeconomic theories of development, sustainability and risk, their essential foundations, genesis and terminological apparatus allows establishing the existence of interrelationships and interdependencies between the categories of "risk", "sustainability" and "development" at different analytical levels, which determine their relevance research in a single context – to create a mechanism for managing the sustainability of an industrial enterprise during the implementation of innovative strategies. There is a high level of correlation between efficiency and riskiness. The main drivers of economic development are risk and competition. Economic progress is ensured by various "risk stratification". Risk is a regulator of the economy, performing a protective (analytical) function. With the help of risk accounting, the most rational development of microeconomic objects, which is the basis of the market, is achieved, and the entire system achieves the necessary balance, stability of functioning and exclusion of crises. Sustainability of an industrial enterprise as an open socio-economic system: stability as a characteristic of the system in the processes of functioning and development, which can occur only if the system is stable; resilience is the system's ability to: maintain the planned mode of operation in the conditions of external and internal disturbances, restoring its parameters after their deviation due to the influence of various factors; to adapt to the changing conditions of activity, keeping within permissible limits the movement along the target trajectory of development; to preserve oneself, to exist, to realize one's own target function under various changes in the external and internal environment; to return to a state of equilibrium under influences that upset it. Dynamic stability is ensured by the implementation of innovative strategies that contribute to the qualitative and quantitative increase of potential, as well as the adaptive capabilities of the enterprise management system, preventive accounting of risk factors of various genesis that deflect the influence of factors.

Key words: economic risk, sustainability, development, enterprise, activity.

Постановка проблеми. Згідно з парадигмою економічного розвитку нестабільної економіки, однією з цілей функціонування підприємств є вдосконалення механізму забезпечення стійкості. А управління розвитком виступає найвищою метою управління соціально-економічними системами всіх рівнів. Поняття економічного розвитку, стійкості та ризику є категоріями, що мають складний, багаторівневий та суперечливий зміст. Еволюція поглядів на проблему розвитку досягла його розуміння сьогодні у більш широкому значенні,

ніж у кейнсіанців та у неокласиків. Розвиток розглядається в контексті триєдності категорій «зростання», «зміни» та «покращення», не лише як об'єкт вивчення, а й як об'єкт управління країною, галуззю, регіоном та окремим підприємством.

Між рівнем розвитку продуктивних сил у суспільстві та конкретним смисловим наповненням категорії «ризик», «стійкість» та «розвиток» існує тісна залежність. Постулатом економічної теорії є положення, що з розвитком продуктивних сил відбувається еволюція

форм їхньої взаємодії з приводу створення суспільного продукту. На сучасному етапі функціонування економіки такою формою є підприємство, що розглядається як відкрита соціально-економічна система. Управління процесами розвитку, підвищення рівня стійкості, облік факторів ризику пов'язані з розглядом підприємств як відкриті, складні, динамічні соціально-економічні системи, що складаються з великої кількості елементів, що складно взаємодіють між собою. Особливості їх функціонування та розвитку, параметри діяльності та стан внутрішнього середовища залежать від стану та динаміки середовища зовнішнього. Відкритість системи визначається її зв'язком із зовнішнім середовищем, що реалізується через функцію адаптації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних і практичних аспектів присвячені проблемам ризик-менеджменту на підприємстві є значними і включають наукові праці відомих українських та зарубіжних вчених, серед них: В. Апопій, А. Альгіна, І. Балабанова, Г. Башнянин, О. Біла, І. Бланк, В. Гранатуров, Г. Великоіваненко, Е. Величко, В. Вітлінський, Л. Донець, В. Загорський, С. Ілляшенко, В. Черкасова, О. Устенко, С. Уткіна, А. Мазаракі, Н. Машина, Б. Мізюк, С. Наконечний, Г. Клейнер, В. Точилін, М. Хохлова, К. Хларден, А. Штефанич, О. Ястремська та інші, праці яких присвячені дослідженню окремих аспектів сутності ризиків, їх аналізу, визначенню факторів і причин його виникнення та управління. Разом з тим, слід зазначити, що існуючі підходи та методики щодо вирішення окремих проблемних аспектів ризик-менеджменту як дієвої системи управління ризиком є недостатньо висвітленими, тому потребують більшої уваги в поєднанні з зарубіжним досвідом та врахуванням вітчизняних особливостей.

Тому, **метою статті** є встановлення взаємозв'язку категорій «ризик», «стійкість», «розвиток» та визначення ролі економічного ризику у контексті розвитку промислового підприємства як відкритої соціально-економічної системи.

Виклад основного матеріалу. Ризик є атрибутивною характеристикою будь-якої доцільної діяльності. Немає економічної поведінки, вільної від ризику. Сутність ризику полягає у відхиленні від очікуваного перебігу подій під впливом різних чинників. Економічний ризик – можливість недосягнення запланованих, цільових результатів діяльності.

Ризики є функцією становлення та розвитку наступних базових принципів ринкової економіки: свободи підприємництва та свободи споживчого вибору. Наслідком ризику є природна ротація підприємств, які в крайньому випадку втрачають стійкість і перестають бути цілісними системами (банкрутство, стратегії вертикальної та горизонтальної інтеграції, злиття та поглинання).

Між ефективністю та ризикованістю є високий рівень кореляції. Основними рушійними силами розвитку економіки є наявність ризику та конкуренція. Економічний прогрес забезпечується різноманітною «ризиковою стратифікацією». Ризик є регулятором економіки, виконуючи захисну (аналітичну) функцію. За допомогою обліку ризику досягається найбільш раціональний розвиток мікроекономічних об'єктів, що є основою ринку, а вся система досягає необхідної збалансованості, стійкості функціонування та виключення криз.

Відсутність ризику зрештою шкодить економіці, оскільки втрачається стимул удосконалювати систему управління, і, як наслідок, відбувається зупинка у розвитку. Ризик є одним із спонукальних причин для активізації розвитку підприємств. Ризик виступає спонукачем до нововведень, виконуючи конструктивну (інноваційну функцію), виступаючи двигуном економічного розвитку.

Реалізація стратегій розвитку, особливо інноваційних, супроводжується підвищеним ризиком, причому як їх успішність, так і надійність оцінок ефективності можлива тільки при впровадженні систем управління з урахуванням факторів ризику.

Відповідність параметрів протікання внутрішніх процесів вимогам зовнішнього середовища, що змінюються, гарантує виконання цільових функцій. Динамічна стійкість та розвиток є функціями адекватності внутрішніх змін, що відбуваються на підприємстві, змінам зовнішнім, що дозволяють досягти цілей вищого порядку (якісного та кількісного). Інноваційна діяльність – сутнісна основа розвитку, динамічної стійкості та стратегічної конкурентоспроможності. Інноваційні процеси супроводжуються підвищеним ризиком, що з одного боку призводить до зниження економічної стійкості та ефективності в даний момент, а з іншого – дозволяє досягти стійких конкурентних переваг, забезпечувати високу ефективність при використанні спеціальних управлінських підходів, спрямованих на забезпечення стійкості.

Поняття економічної стійкості, ризику та розвитку є категоріями, що мають складний, багаторівневий, багатоаспектний та суперечливий зміст. Ризик та стійкість є взаємопов'язаними економічними категоріями, характеристиками систем у процесі діяльності (функціонування) та у процесі розвитку. В умовах зростання нестабільності середовища виробнича, фінансова, інвестиційна діяльність підприємства значно ускладнюється, зростає ризик недосягнення поставленої мети, що призводить до необхідності пошуку нових методів управління, спрямованих на забезпечення стійкості. Особливо відзначимо, що стійкість перестала бути протилежністю мінливості, а навпаки, доповнює, обумовлює її. Так, для підтримки стійкості у відповідь на вплив чинників ризику, підприємство, як відкрита система, має змінюватися. Крім того, розглядаючи стійкий розвиток, необхідно підкреслити, що стійкий стан економіки на будь-якому рівні завжди носить відносний характер, оскільки стійкість перебуває в діалектичній єдності з категорією мінливості, що є первинним по відношенню до неї. Якщо у зовнішній формі будь-якого процесу домінує момент стійкості, то у внутрішньому змісті процесів та їх сутнісних аспектах переважає нестійкість та нерівновага, що виражаються в наступному [3]:

1. Нерівновага ринкових потреб і товарів, вироблених для їх задоволення.
2. Нерівновага між вартістю залучених у процес виробництва ресурсів та вартістю витрат на їх відтворення.
3. Невідповідність між вартістю створеного у рамках циклу чистого продукту та розмірами накопичення тощо.
4. Технологічна нерівновага.
5. Дисбаланс ресурсів та потреб у них.
6. Дисбаланс розвитку елементів та набуття ними нових якостей.
7. Дисбаланс у значеннях економічної ефективності.

Нерівновага зростає в міру розвитку системи через різну швидкість змін окремих її елементів та придбання ними нових якостей. При дослідженні систем, що володіють складною, схильною до динаміки структурою (до яких належать і виробничі підприємства), необхідною розглядати поняття рівноваги окремих елементів і співвідношень (пропорцій) між ними. На кожному етапі свого розвитку підприємство характеризується властивим йому на даний момент часу складом та якістю елементів, формою їх організації та взаємозв'язку. На певному часовому інтервалі ці показники перебувають у відносній гармонії (рівноважному стані), що створює умови для ефективного функціонування підприємства. Але оскільки кожен елемент знаходиться в безперервному русі та розвитку, а темпи та напрямки цього розвитку в силу різної природи елементів не збігаються (темпи морального та матеріального зносу обладнання, зміна споживчих властивостей продукції, що випускається, рівень кваліфікації та компетентності персоналу і т.д.), то у системі накопичується ентропія, гармонія порушується, ефективність знижується.

Відновлення рівноваги вимагає урахування, узгодження у часі та просторі змін, що виникли, суперечностей та дисбалансів. Зазначимо, що «дисбаланси, протиріччя, об'єктивно властиві матерії, є джерелом, рушійною силою її розвитку. Провідними у сфері соціальних протиріччя щодо ролі та впливу на динаміку у суспільному розвитку є економічні протиріччя» [8]. Нерівноваги та дисбаланси на підприємствах можуть розглядатися як внутрішні та зовнішні протиріччя, що є джерелами розвитку. Нагадаємо, що згідно з другим законом діалектики Гегеля, рушійною силою розвитку виступає єдність та боротьба протилежностей [8].

Розглядаючи протиріччя підприємства як системи, до найістотніших джерел розвитку відносять такі види протиріччя [1]:

- протиріччя між функцією та метою системи;
- протиріччя між потребами системи у ресурсах та можливістю їх задоволення;
- суперечності між кількістю, що змінюється, і колишньою якістю;
- протиріччя між старим та новим;
- протиріччя між прагненням порядку і хаосом;
- протиріччя між прагненням системи до встановлення стійкого стану та засобами його досягнення;
- протиріччя між цілями системи та цілями її компонентів;
- протиріччя між процесами функціонування та розвитку;
- протиріччя між функціонуванням та структурою.

Принципово важливою особливістю є те, що протиріччя компонентів систем мікрорівня, накопичуючись, відбиваються і макрорівні. У свою чергу, протиріччя макрорівня неминуче відбиваються на протиріччях та розвитку систем нижчих рівнів.

Можливості вирішення протиріччя відбувається трьома способами:

- мінливістю (адаптацією);
- спадковістю (відтворенням);
- відбором, що відбувається у процесі конкуренції.

Розглянемо значення середовища для розвитку підприємства відповідно до синергетичного підходу. Середовище відіграє велику роль в ентропійно-негентрпійному обміні, який полягає в наступному:

– середовище може бути для системи генератором сильних флуктуацій;

– середовище може виступати також фактором порядку, оскільки ті ж флуктуації, посилюючись, підводять систему до порога самоорганізації;

– у середу може здійснюватися відтік ентропії із системи;

– у середовищі можуть бути системи, кооперативний обмін ентропією з якими дозволяє підвищити рівень упорядкованості» [5].

Підсумувавши вищесказане, можна назвати найбільш значні моменти, що характеризують єдність категорій ризик, розвиток та стійкість.

Нерівновага служить джерелом протиріччя, які, з одного боку, знижують ефективність функціонування системи, з другого – створюють об'єктивну основу її розвитку, переходу до нового рівня ефективності. Розвиток руйнує багато процесів функціонування, створюючи умови їхнього більш стійкого перебігу у майбутньому. Розуміння, як економічна система здійснює ту силу, яка безперестанку її змінює, має велике значення. При втраті системою стійкості розвиваються самоорганізаційні процеси щодо створення нових композицій елементів та якісної зміни колишнього стаціонарного стану.

І стійкість, і нестійкість є однаково необхідними у розвитку будь-якої системи. Абсолютно нестійка система не може протистояти обурюючим впливам, позбавлена здатності до адаптації та швидко руйнується, тоді як суперстійка система, пригнічуючи будь-які впливи, не здатна змінитись якісно, звідси позбавлена можливості розвитку, та її руйнація стає лише справою часу. Різниця між абсолютно стійкими та абсолютно нестійкими системами полягає у термінах їх існування. Категорія економічної стійкості тісно пов'язується з певним станом економічної динаміки, з позитивною спрямованістю.

Поняття рівноваги як характеристики функціонування та мінливості як характеристики розвитку, переходу від одного стійкого стану до іншого утворюють діалектичну єдність. Для підтримки стійкості система має бути мінливою. Динамічна стійкість досягається через постійні порушення рівноваги, періодичну зміну рівноважних станів шляхом дотримання циклічних законів еволюції.

Головною метою діяльності підприємств у довгостроковій перспективі є досягнення стійкого, керованого розвитку, що передбачає використання принципів адаптації та елімінування ризикових ситуацій. Основою стійкого розвитку є підтримка рівноважної економічної ситуації (умов для ефективного функціонування) та створення механізму управління стійкості при реалізації стратегій розвитку.

Процеси розвитку виробничих підприємств супроводжуються підвищеним ризиком, що, з одного боку, призводить до зниження економічної стійкості та ефективності в даний момент, а з іншого, дозволяє досягти стратегічних конкурентних переваг, високої ефективності при використанні спеціальних методів управління, що включають превентивний облік факторів ризику, що відхиляють впливи.

Висновки. Важливою відмінною ознакою підприємств, що працюють у режимі відкритих систем, є висока невизначеність і слабка передбачуваність характеру організаційних відносин. Взаємодіючи із

довкіллям, підприємство постійно змінює як входи (споживані ресурси), і виходи (характер результату, тип системного продукту). Розгляд підприємств як відкритих систем робить можливим, з одного боку, використання результатів системних досліджень, в яких вивчаються закономірності розвитку та стійкості систем різного генези, а з іншого боку, зумовлює необхідність розробки нових концепцій, підходів, механізмів та моделей управління. Складні явища самоорганізації, переходу від хаосу до просторово-часової впорядкованості, створення нових, різноманітних композицій елементів та якісному зміні колишнього стаціонарного стану визначають доцільність використання та синер-

гетичного підходу. Відмінна риса поняття «стійкість» стосовно підприємству як системі полягає в тому, що воно відображає здатність зберігати свою цілісність (тобто безперервно функціонувати як єдине ціле) і одночасно розвиватися (прогресувати), незважаючи на відхиляючі впливи. Звідси стійкість підприємства як системи – це стан, при якому забезпечується і підтримується як відповідність між елементами, що його утворюють, і процесами, так і сумісність внутрішніх параметрів функціонування і розвитку з умовами зовнішнього середовища, що змінюються. Стийкість підприємства характеризує як параметри його функціонування, і розвитку.

Список використаних джерел:

1. Сосновська О. О., Деденко Л. В. Напрями стійкого функціонування підприємства в умовах невизначеності. *Збірник наукових праць Університету Державної фіскальної служби України*. 2018. № 2. С. 369–383.
2. Лагунова І.А. Сутність та принципи концепції ризик-менеджменту. *Актуальні проблеми державного управління*. 2018. № 1 (53). С. 44–52.
3. Дядюк М. А. Управління ризиками : консп. лекц. Харків : Форт, 2017. С. 165 URL: <http://elib.hduht.edu.ua/jspui/handle/123456789/1893> (дата звернення: 15.04.2022).
4. Посохов І. М. Сучасні міжнародні стандарти ризик-менеджменту. Сучасні тенденції розвитку світової економіки : зб. матеріалів 9-ї Міжнар. наук.-практ. конф. Харків : ХНАДУ, 2017. Т. 2. С. 77–78.
5. Гончар Г. П. Адаптація світових стандартів ризик-менеджменту до діяльності вітчизняних компаній. *Ефективна економіка*. 2014. № 3.
6. Дуднева Ю. Е. Ризик-менеджмент: інтегрований підхід до організації. *Електронне наукове фахове видання Мукачівського державного університету «Економіка та суспільство»*. 2019. № 20. С. 229–236. ISO 31000:2018.
7. Мороз І. О. Сутність управління ризиками підприємства та навички, необхідні менеджеру для його провадження. *Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів ЖДТУ*. 2017. Т. 2. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/115-1.pdf> (дата звернення: 14.04.2022).
8. Волинєць І. Організація ризик-менеджменту на підприємстві / І. Волинєць. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 2. С. 51–55.

References:

1. Sosnovska O. O., Dedenko L. V. (2018) Napryami stiykogo funktsionuvannya pidpriemstva v umovah nevznachenosti [Trends of sustainable functioning of the enterprise in conditions of uniqueness]. *Zbirnik naukovih prats Universitetu Derzhavnoyi fiskalnoyi sluzhbi Ukraini*, no. 2, pp. 369–383. (in Ukrainian)
2. Lagunova I.A. (2018) Sutnist ta printsipi kontseptsiyi rizik-menedzhmentu [Essence and principles of risk management concept]. *Aktualni problemi derzhavnogo upravlinnya*, no. 1 (53), pp. 44–52. (in Ukrainian)
3. Dyadyuk M. A. (2017) Upravlinnya rizikami: konsp. lekts. [Risk Management: cons. lectures]. Harkiv: Fort. [Online], pp. 165. Available at: <http://elib.hduht.edu.ua/jspui/handle/123456789/1893> (accessed 15 April 2022).
4. Posohov I. M. (2017) Suchasni mizhnarodni standarti rizik-menedzhmentu [Modern international standards of risk management]. *Suchasni tendentsiyyi rozvitku svitovoyi ekonomiki: zb. materialiv 9-yi Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* Harkiv: HNADU, tom 2, pp. 77–78. (in Ukrainian)
5. Gonchar G. P. (2014) Adaptatsiya svitovih standartiv rizik-menedzhmentu do diyalnosti vitchiznyanih kompaniy [Adaptation world standards of risk management to the activities of domestic companies]. *Efektivna ekonomika*, no. 3. (in Ukrainian)
6. DudnEva Yu.E. (2019) Rizik-menedzhment: Integrovanii pidhid do organizatsiyyi [Risk management: an integrated approach to an organization]. *Elektronne naukove fahove vidannya Mukachivskogo derzhavnogo universitetu "Ekonomika ta suspilstvo"*, no. 20, pp. 229–236. ISO 31000:2018. (in Ukrainian)
7. Moroz, I.O. (2017) Sutnist upravlinnya rizikami pidpriemstva ta navichki, neobhidni menedzheru dlya yogo provadzhennya [The essence of risk management of the enterprise and nurses, the necessary manager for its processing]. *Zbirnik materialiv Vseukrayinskoji naukovo-praktichnoyi on-line konferentsiyyi aspirantiv, molodih uchenih ta studentiv ZHDTU*. [Online], tom 2. Available at: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/115-1.pdf> (accessed 14 April 2022).
8. Volinets I. (2016) Organizatsiyya rizik-menedzhmentu na pidpriemstvi [The Organization of Risk Management at the Enterprise]. *Ekonomichnyi chasopis Shidnoevropeyskogo natsionalnogo universitetu imeni Lesi Ukrainki*, no. 2, pp. 51–55. (in Ukrainian)